

ז'התניא, אילן שמשיר... אלא סוקרו בסיקרא אמאי?' – הקושיא היא על הכלל 'אין בו רפואה יש בו משום דרכי האמורי' – והלא סוקרו בסיקרא אין בו רפואה ומותר. (רשב"א).

א. לכאורה היה נראה שאין הבדל בין רפואה לאדם או רפואה לחיה או לעץ, אלא עיקר החילוק הוא בין דבר המועיל באופן מקובל וידוע, שמותר לעשותו בין לצורך רפואת אדם בין לשאר צרכים, כי בעשייתו אינו הולך בדרכי האמורי, אלא ניכר לכל שעושה לתועלת הדבר שהוא צריך לו, ובין דבר סגולי שאינו מוחשי וניכר, שאסור אף לצורך רפואת אדם. וקבורת שליית בפרשת דרכים לא היה דבר המוכח עפ"י הנסיון שהוא מועיל, והרי זה כמעשה נחוש. (וכן נראה שנקט המהר"ק (פח), שהביא מכאן ראייה לכל דבר שעושים כן לצורך טעם וענין מסוים, אין בו משום הליכה בחקותיהם).

ואולם בתשובה המיוחסת להרא"ש (בתשובות נוספות מכת"י, שבסוף שו"ת הרא"ש, כ) מובא שמותר לקבור שלית אשה בפרשת דרכים, כי כל שיש בו רפואה (שלא תהא מפלת), אין בו משום דרכי האמורי – משמע מזה שדבר שאין לו הסבר טבעי, אינו מותר אלא לרפואת אדם. וכן מפורש בשלטי הגבורים בשבת סז.

ומסתבר שבדבר המועיל על סמך הנסיון, הגם שהוא סגולי ואין לו הסבר טבעי – מותר בין לרפואת אדם בין לשאר צרכים. ודבריהם אמורים בקבורת שליית וכיו"ב, שדומה כמעשה נחוש והבל, ובוזה התיירו רק לשם רפואת האדם. (ואפילו כישוף ממש, יש שהתיירו לצורך רפואה – ע' בספר החינוך סב, ובמצוין ביוס"ד סנהדרין סה:).

ב. על מקור האיסור, ועל הביטוי 'דרכי האמורי' – ע' עיונים בדברי חז"ל ובלשונם (לר"ח ארנטרוב), עמ' כב; מגדים חדשים (לרי"ד וויס) שבת סז).

דף עח

'חולין בחוץ – שניהם כשרים' – כתב בה"ג, אף על פי שהשוחט אותו ואת בנו ביום אחד, שחיטתו כשרה – השני שנשחט, נאסר באכילה לאותו היום. וקנס הוא שלמד הרב ז"ל ממעשה שבת שאסור באכילה באותו היום. (מובא בר"ן ועוד. ויש שכתבו שדקדק דין זה מגמרא להלן פב, ע' במובא שם. וכן כתב רב אחא משבא – מובא בארחות חיים ובאשכול).

ויש חולקים וסוברים שמותר לגמרי. (כ"מ מסתימת לשון הרמב"ם. וכ"מ בכלבו. וכן הביא דעה זו בסתם בשו"ע (טז). וכתב ב'דעת תורה' (סק"ג), שיש להקל בשעת הדחק לצורך סעודת מצוה, כשאינו בשר אחר. וי"ח – ע' בדרכ"ת שם).

יש מי שהקשה מדוע שחיטתו כשרה, והלא 'כל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד, אי עביד לא מהני' – ובאר, כיון שהאיסור הוא בעצם מעשה השחיטה, ולא בחלות הנפעלת מן השחיטה, (והראיה, שהשוחט בהמה מעוברת, אינו אסור משום 'אותו ואת בנו', גם למאן דאמר עובר לאו ירך אמו, והרי שחיטתו פעולה הותר באם ובולד – אלא ודאי לא אסרה תורה אלא את מעשה השחיטה באם ובבן, ולא את חלות ההתר), אין שייך לומר כאן 'לא מהני', כי הלא הפעולה הטכנית של השחיטה, היא האיסור. (עפ"י קובץ ענינים. וע"ע במובא לעיל יד).

א. בלאו הכי יש לישב, שגילתה כאן תורה שמותר, כמו שאמרו להלן (קטו). שלכך אותו ואת בנו לא נאסר באכילה משום 'לא תאכל כל תועבה' כל שתעבתי לך – מדאסר רחמנא לגבוה מכלל שלהדיוט מותר.

ב. מש"כ להוכיח משחיטת מעוברת שמותר, ואף למ"ד עובר לאו ירך אמו – יש להעיר מלשון הכלבו (ק') 'מותר לשחוט המעוברת – עובר ירך אמו הוא'. וצ"ל שאין הכוונה לשאלת 'עובר ירך אמו' שנחלקו בו, אלא הכוונה הואיל וניתר העובר כמו אבר מאברי האם, והרי כו"ע מודים שהעובר נותר בשחיטתה.

ג. ע"ע באחיעזר ח"ב ה,א, במה שדן לענין השחט באיסור, שנעשה כמומר בכך שמתיר עצמו למלקות או למיתה בקבלת התראה. וע"ע בשו"ת בית זבול ח"א טו).

'אי מה קדשים כלאים לא אף אותו ואת בנו כלאים לא' – אפשר שבדוקא נקט כלאים ולא שאר פסולי קדשים, (ובקובץ ענינים כתב שהוא הדין לשאר פסולים), מפני שמיעוט כלאים בקדשים, למדו (בב"ק עז:): מן הכתוב באותה פרשה עצמה, 'שור או כשב', והלא 'שור' מוסיף על הענין הראשון, לכן יש לנו להשוותם בענין זה.

(ע"ב) 'לחלק מבנו נפקא. ואכתי מיבעי ליה... מאי לאו מאו נפקא ליה – לא, מאתו' – לכאורה

משמע שתזוירים מדרשת 'בנו' – לחלק, שאין בה צורך, כי למדנו מ'אותו'. (אבל מ'בנו' לבד לא היינו יודעים אלא שמספיק בן אחד, אבל צריך לשחוט גם שור וגם שה).

ואף על פי שלא אמר 'לא' – דרך הש"ס כן, כאשר לא נזכר שם חכם קודם, כמו שכתבו הראשונים בכמה מקומות.

וכן משמע בסמוך, שחכמים דרשו מ'בנו' – מי שבנו כרוך אחריו, הרי שהוא מופנה לדרשה.

אבל יש לדחות, שהדרשה שבסמוך נלמדת ממשמעות 'בן' (כמו שכתבו התוס' עט. ד"ה ולחנניה), ולחלק דורשים חכמים מ'בנו'.

ויש מקום לומר שאינו חוזר בו, וצריכים שניהם, שאילולא היה כתוב 'בנו' אלא 'בן' הייתי אומר שחייב רק כששחט שור או שה עם בנים של שניהם, ובא 'בנו' לחלק בבנים, ובא 'אותו' לחלק באבות.

'בנקבות ולא בזכרים' – ואף על פי שכתוב שור או שה ולא 'פרה וכבשה' – לא תמיד מקפיד הכתוב

בחילוקי זכר ונקבה בעלי חיים, וכמו שמצינו עז (שהיא נקבה בדרך כלל) כשהכוונה לזכר – התייש.

(עפ"י רמב"ן ויקרא ג, יב).

וטעם הדבר שנקט כאן הכתוב שלא כרגיל – מפני שהזכיר בענין שור או כשב או עז, והזכיר האם והבן

– והיה **שבעת ימים תחת אמו**, לכך המשיך לומר כי באותם המינים הנזכרים, שהם שור ושה, יש בהם

מצוה נוספת, לא לשחטם ביום אחד. (שם כב, כח)

'בנו – מי שבנו כרוך אחריו' – בנו משמע שנראה לו כבן, שכרוך ודבוק תמיד לילך אחריו. ודרך

הולד להיות כרוך אחר אמו ולא אחר אביו. (ר"ן)

*

טעמים מלוקטים במצות 'אותו ואת בנו'

ואמנם מצות שחיטת בהמה היא הכרחית, מפני שהמזון הטבעי לבני אדם הוא מן הזרעים הצומחים בארץ ומבשר בעלי חיים, והטוב שבבשר הוא מה שהותר לנו לאכלו – וזה מה שלא יסופק בו רופא. וכאשר הביא הכרח טוב המזון להריגת בעלי חיים, כונה התורה לקלה שבמיתות, ואסרה שיענה אותם בשחיטה רעה, ולא יחתוך מהם אבר – כמו שבארנו.

וכן אסר לשחוט 'אותו ואת בנו' 'ביום אחד' – להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בשה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים: כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל, רק אחר פועל הכח המדמה, הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. והיה זה הדין מיוחד ב'שור ושה', מפני שהם – מותר לנו אכילתם מן הביתיות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם מן הולד.

וזה הטעם גם כן ב'שילוח הקן'...

ואם אלו הצערים הנפשיים חסה התורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני האדם כולם.

ולא תקשה עלי באמרם ז"ל: 'האומר על קן צפור יגיעו רחמיהו...' – כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום – רצוני לומר: דעת מי שחושב שאין טעם לתורה, אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני' (מורה הנבוכים – חלק ג פרק מה).

וכבר האריך הרמב"ן (תצא) בענין זה, ותורף דבריו, שהמצוות נועדו ללמד את האדם דעת ולתקן את מידותיו, וגם מצות 'אותו ואת בנו', טעמה כדי ללמד אותנו מדת הרחמנות, ומניעת הרגלנו באכזריות, ולא משום רחמים על בעלי החיים, שאם כן, היה אוסר השחיטה עלינו – אלא כל דבר שהוא לצרכנו, אעפ"י שכרוך בסבל לבע"ה, אין אנו מנועים מלעשותו. וזהו שאמרו שמתקין את העושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות – כלומר, גזרות הן על האדם, כדי להדריכו ללמדו ולתקנו, ולא משום רחמים על הבהמה כשלעצמה.

ויתכן שסוף כוונת הרמב"ם גם כן כענין זה – משום תיקון האדם שלא יתאכזר על בעלי החיים. וכן נראה מרבנו בחיי (דברים כב, ז) שהבין בכוונת הרמב"ם.

ועיקר הדבר, שמצות אותו ואת בנו משום רחמנות היא – מבוואר לרוב במדרשים, וכן בדברי הראשונים – ע' למשל במלחמות ה' להרמב"ן להלן; אבן עזרא – שמות כג, יט; חזקוני – דברים כב, ו; ועוד.

ואולם הרשב"א בתשובה (ח"ד רנג) חולק על הטעמים שכתב הרמב"ם, לפי שאין הטעמים מיושבים עם פרטי הלכותיה של המצוה, (וכגון שוחט האם בסוף היום ואת הבן בתחילת הלילה; שוחט חיה ובנה, ועוד). וסיים: 'וחוץ מכבוד הרב ז"ל – הרמב"ם), אין משגיחין בטעמים האלו, וברוך ה' יודע טעם גזרותיו'.

כנראה הבין הרשב"א דברי הרמב"ם כפי הפשטות, שהתורה חסה על צערם של בעלי החיים, ולכך הקשה כל אותן קושיות, אבל לפי באור הרמב"ן שהכל כדי ללמד רחמנות באדם, לא קשה, כי אמנם יש גדרים ותנאים מסוימים למצוה, מכל מקום כללות המצוה מגבילה ומרסנת את האדם מן האכזריות הטבעית, ומחדירה לתודעתו את הרחמנות. וע"ע בכללות הענין בתפארת ישראל למהר"ל, פרק שישי'.

איתא בזוהר (אמור צג) אמר ר' יהודה: מזה הטעם? שמא תאמר משום עגמת נפש של הבהמה? – ישחוט לזה בבית אחד ולזה בבית אחר, או לזה עכשיו ולזה לאחר מכן...

כך שנינו: בכל מעשה שאדם עושה למטה נתעורר כנגדו מעשה למעלה. אדם שעושה למטה מעשה הגון – כך מתעורר עליו כח הגון מלמעלה. עושה אדם חסד בעולם, מתעורר חסד עליון ושורה באותו היום ומתעטר בו בשבילו; ואם מתדבק במדת הרחמים למטה, מתעוררת מדת הרחמים על אותו היום ומתעטר ברחמים בשבילו; ואז אותו היום עומד עליו להיות אפטרופוס בשבילו בשעה שהוא צריך לכך. וכן הדבר בהיפוך, שאם עושה אדם מעשה של אכזריות, כך מתעורר עליו באותו היום ופוגם בו ואח"כ עומד עליו על האכזר לכלות אותו מעל פני האדמה. באותה מדה שאדם מודד, בה מודדים לו; –

לכך התורה מונעת את ישראל מן האכזריות, יותר משאר האומות, ולא תיראה אצלם שום מעשה שנראה כאכזריות (אפילו אין הבהמה מרגשת, ואולם האדם העושה, אצלו ובעיניו נראה המעשה כאכזרי) ולעולם עומדים על האדם כמה שלטונות עליונים לראות ולהשגיח על כל מעשי האדם שהוא עושה...'. (מועתק מספר הפרשיות, אמור)

כתוב בתרגום יונתן בן עוזיאל, שכך אמר הקב"ה לישראל: עמי בני ישראל, כמו שאבינו רחמן בשמים, כך תהיו אתם רחמנים בארץ – ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד; – אכן, בעניני תפילה אמרו (ברכות לג): האומר (בתפילה) 'על קן צפור יגיעו רחמיהו' – משתקים אותו,

שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזירות. ואילו כאן מזכירים חכמים מצוותיו של הקב"ה שהן של רחמים – לפי שכשאדם עוסק בתורה, צריך ללמוד ממצוותיה, לנחול לעצמו מדות טובות; ואולם התפילה עיקרה למעלה מן המדות. האדם מדבר לעצמותו יתברך אשר אין מחשבה תופסת בו כלל, וכך היא התפילה שמתפלל שהקב"ה יאיר עיניו במקום שאין ידו מגעת. וכך אמרו בפסיקתא: מי כה' אלקינו בכל קראנו אליו – 'אליו' ולא למדותיו; – ועוד, שאדם כשהוא מתפלל הרי הוא עומד לפני הקב"ה כעבד לפני אדונו ומה לו לעבד לחטט במטמונותיו של רבו? אין לפניו אלא גזירת רבו בלבד; ברם, אדם מישראל כשהוא עוסק בתורה, הרי הוא באותה שעה כבן שמגלים לו סודות בית אביו והוא עצמו מחטט ומוצא... (עפ"י מי השילוח – אמור. מובא בספר הפרשיות שם. ע"ע בנפש החיים סוף שער ג).

וזו לשון ר' מאיר שמחה מדווינסק זצ"ל, בספרו 'משך חכמה' (ויקרא כב,כו):
שור או כשב... והיה שבעת ימים תחת אמו... ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו... לרצנכם תזבחו... ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל... – הכונה, דידוע שעניני עבודה זרה היה לההנות להצורות המשפיעים (לפי דמיונם) במסירות נפשם ובשרפת בניהם ובנותיהם, ובהתגודדות, ובשריטה. הכלל, להרבות אכזריות ונקימה בנפש האדם, וכמו שאמר הנביא (הושע יג, ב) **זבחי אדם עגלים ישקון**, עד שהאיר הקב"ה באור תורתו, אשר צוה מצוות לישראל לתועליותם ולשלמות המציאות, לא לשלמותו – כי אם צדקת מה תתן לו... (איוב לה, ז) ו'לבושו צדקה', (פיוט לר"ה, עפ"י ישעיה נט, יז) – הוא נתן ביסודי תורתו חמלה וחנינה על נפש האדם בלי הפוגה ובמחלוקות שונות; הכהן – מצוה לקדשו; הלוי – לשמחו; הישראלי – לחוננו בהונו; ובל ימכר לעבד; ואם ימכר באופנים שונים, אז לא תרדה בו בפרך; הגר-תושב – להחיותו; עבד כנעני – שלא לביישו; הבהמה – שלא לצערה; ואם נאכל בשרה – לא נאכל בלי חמלה, רק באופנים שונים, אשר ממעטים צערה רק כצער המות, אשר מזה לא תנצל; ולא נדוש בחסימה; ושבייתה לעבד ובהמה; ופקוח נפש דוחה כל התורה.

הקיצור, כל התורה ומצותיה מורים חמלה, חנינה, חסד, דרכיו של השי"ת; והכפילה התורה אזהרה להקריב קרבנות רק ממינים המצויים ולא הטריח הקב"ה לצוד במדבר (תו"כ ויקרא רבה כז-ו) ולהסתכן על זה; ושלא להקריב בעודו יונק בתוך ז' תחת אמו, כי הוא חמל גם על נפש הבהמי, [כאשר תמצא נשגבות לחכמי הפלסופים]; ושלא לשחוט אותו ובנו ביום אחד. וכבר התעוררו ע"ז בעלי המדרש (שם כז-יא) 'יודע צדיק נפש בהמתו' זה הקב"ה שכתב בתורתו 'שור או כשב' כו', 'ורחמי רשעים אכזרי' זה המן הרשע כו', כי אין להשם תועליות בובח ולא חפץ בקרבן, רק עשות חסד ולכת בדרכיו, ולכן לרצנכם תזבחו שיאמר רוצה אני (ע' ראש השנה דף ו'). והשמרו בני שלא להורות דבר אכזריות בזה, רק ושמרתם מצותי ועשיתם אתם... ולא תחללו את שם קדשי – ששמו הטוב מורה על היותו מהוה ומחיה העולמים ורוצה בקיומם ואינו חפץ בהשחתת בריותיו חלילה, לחלל שמו הטוב והקדוש. אולם לא תדמו כי אם יקרה שיגזרו עליכם לחלל מצותי ולבוזות כבודי כי גם אז תיקר נפשיכם – לא כן, ונקדשתי בתוך בני ישראל – שאתקדש ותמסרו נפשיכם על כבודי, שזה קדוש השם להבורא, שמצותיו קבועין בנפשותם במסמרות בל ינתקו, שאם המצוה היה באכזריות היה חלילה חלול השם, אבל כיון שאין זה מסבות המצוה, רק מרוע בן אדם הרוצה לבזות שמו הקדוש, אז מצוה לקדש שמו ולהעלות כעולה כליל על אש הדת ולהאיר בזה עיני ישראל הנשארים איך לעבוד לאדון כל'.

והר"ש ב"ר רפאל הירש זצ"ל כתב (שם):

'... כל הדרישות האלה מצטרפות למושג אחד: יחס האם של הבהמה לוולדה. סבורים אנחנו, שנוכל להעז ולומר: מושג זה תופס אותה בחינה של הבהמה, שיש בה משום תחילת התקרבות לאופייו של אדם. אנוכיות, אהבה עצמית ודאגה לצורכי עצמה – הן הן המניע העז המפעיל את חיי הבהמה. הקרבה עצמית לצורך קיומו של הזולת, ודאגה מתמסרת לשלומה – הן המתגלות ברחמי האם של הבהמה בשעת לידה ובשעת טיפול בוולד; והן הן תחילת ההתרוממות לאותה שיכחה עצמית, המאפיינת את אהבת האדם; ואהבת כל בני האדם איש לרעהו היא הקו האלקי שבאצילות אופייו של האדם. אל יטושטש אותו זכר של מידה אנושית, אלא יובלט תוך כדי התחשבות בו; יושם אליו לב באותה בהמה, המייצגת בקרבן את חזונו המוסרי של האדם.

אותו זכר של מידה אנושית, מכשיר את הבהמה לייצוג זה. והצורך וההתחשבות במידה זו מאפיינים את מושג הקרבן היהודי: תכליתו היחידה היא קידומו המוסרי של האדם; ובכך הוא נבדל בחריפות מן התפיסה האלילית, הרואה בקרבן השמדה הרצויה לאלוהות.

ההתחשבות בבחינות האנושיות של חיי הבהמה, היא היסוד של דין 'אותו ואת בנו'. אך דין זה נוהג גם בחזו"ן – בשעת הכנת סעודה רגילה של בשר; ללמדנו, ששולחנו של יהודי דומה למזבח מבחינת תכליתו המוסרית. והואיל ורק שחיטה אסורה, ולא נחירה וכל המתה אחרת, הרי מוכח שהאיסור איננו מחמת רחמנות, כדי לחוס על רגשות הבהמה וכדומה. אלא זה טעמו של דבר: שעה שאנחנו הופכים חיי בהמה למזוננו – באמצעות המתה – ניתן יום אחד לוולד בזכות אמו, לאם בזכות בנה; כך נזכור את רעיון האנושיות באותו רגע, שבו הננו מייעדים בהמה להתבלבל בעצמיותנו.

דף עט

'שמע מינה ספוקי מספקא ליה' – ותנא קמא בברייתא דלעיל שמתיר לשחוט האב עם הבן באותו יום – דעה שלישית היא, שודאי אין חוששים לזרע האב (רו"ה; ר"ן. וכן משמע בתוס').

והרמב"ן פרש (בדעת הרי"ף) שהיא שיטת ר' יהודה, ולא נסתפק ר' יהודה אלא בשאר הלכות שבתורה, האם חוששים לזרע האב אם לאו, אבל לענין אותו ואת בנו, דרש מן הכתובים (דלעיל), שאין דין זה נוהג אלא בנקבות. והוה שורש ספקו; האם למדים מ'אותו ואת בנו' לשאר הלכות שאין לחוש לזרע האב, או שמא גזרת הכתוב היא כאן בלבד, (אולי משום שחסה התורה עליו שהוא כרוך אחריה, דומיא דשילוח הקן), אבל בכל מקום אפשר שחוששים לזרע האב.

ולענין הלכה נחלקו הראשונים; –

דעת הרמב"ם, רבנו תם, הרו"ה והרא"ש (וכ"כ הסמ"ק, הכלבו ועוד) לפסוק כר' יהודה, שהדבר ספק, ואסור לשחוט אב ובנו ביום אחד, וכן אסור להרביע על פרדה אלא פרד שאביו כמין אביה ואמו כמין אמה. (ואולם הרמב"ם והשו"ע פסקו שהבא מן התיש והצביה, אם שחט אותו ואת בנו – לוקה. ונראה כאן שפסקו שודאי חוששים לזרע האב. וכבר תמחו המפרשים – עש"ך וט"ז ובאר היטב שם; חדושי הגר"ח על הרמב"ם – הלכות שחיטה).

ודעת רב אחא גאון משבחה בעל השאלות (ע' שאילתא צט וב"י יו"ד טז והעמק שאלה קו), וכן דעת בעל הלכות גדולות (סו), שאין חוששים לזרע האב, והפרד מותר במין אמו.